

SZÖGI LÁSZLÓ

A TISZÁNTÚL ÉSZAKI RÉSZÉRŐL SZÁRMAZÓ DIÁKOK
EGYETEMJÁRÁSA KÜLFÖLDÖN 1292–1918

THE UNIVERSITY ATTENDANCE OF STUDENTS ABROAD FROM THE NORTHERN PART OF THE TRANS TISZA REGION 1292–1918. The social and cultural history of the regions cannot be examined without exact information about the school system, the catchment area of the schools and their efficiency in a given region. This analysis includes the examination of the university attendance abroad, especially in case of countries where the university system was established with a delay, therefore university education was a valid option only at international universities. The data relating to Hungarian regions, counties, or cities can be easily obtained from this analysis. The present essay summarizes the university attending practices in the Northern part of the trans Tisza region.

Napjainkban már közhely, hogy egy-egy ország, régió vagy város történetének szerves részét képezi, az onnan származó tanulók, tudósok, értelmiségiek száma, társadalmi, nemzetiiségi felekezeti összetételének vizsgálata. Az egyes régiók társadalom- és művelődéstörténetét nem lehet tanulmányozni az adott terület iskolarendszerének, vonzáskörzetének és hatékonyságának pontos ismerete nélkül. E vizsgálatok körébe tartozik a külföldi egyetemjárás tanulmányozása is, különösen olyan országokban, ahol az egyetemi rendszer meglehetősen későn épült ki, így a felsőfokú tanulmányok sokáig egyetlen lehetőségének a külföldi egyetemeken való tanulás mutatkozott.

Több mint két évtizedes kutatás után, ma már rendelkezünk egy olyan 100 ezer külföldi egyetemi beiratkozást tartalmazó adatbázissal, amely a középkori kezdetektől egészen az első világháború végéig tartalmazza a hazai egyetemjárás adatait.¹ Ebből

¹ Az adattárból publikáltuk a „Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban” című, általam szerkesztett sorozat eddig megjelent, s azóta javított és bővített, valamint előkészületben lévő kötetinek anyagát. A kötetekben részletesen vannak felsorolva a felhasznált levéltári források. Megjelent: 1. SZÖGI László, *Magyarországi diákok a Habsburg birodalom egyetemsein 1790–1850*, Budapest-Szeged, 1994; 2. KISS József Mihály, *Magyarországi diákok a Bécsi Egyetemen 1715–1789*, Budapest, 2000; 3. SZÖGI László, *Magyarországi diákok svájci és hollandiai egyetemeken 1789–1919*, Budapest, 2000; 4. MÉSZÁROS Andor, *Magyarországi diákok a prágai egyetemeken 1850–1918*, Budapest, 2001; 5. SZÖGI László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919*, Budapest 2001; 6. HEGYI Ádám, *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526–1788 (1798)*, Budapest 2003; 7. SZÖGI László, KISS József Mihály, *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1849–1867*, Budapest 2003; 8. FAZEKAS István, *Magyarországi diákok a bécsi Pazmaneumban 1624–1918 (1951)*, Budapest 2003; 9. SZÖGI László, *Magyarországi diákok lengyelországi és baltikumi egyetemeken és akadémiákon 1526–1789*, Budapest 2003; 10. PATYI Gábor, *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1890–1918*, Budapest 2004; 11. TAR Attila, *Magyarországi diákok német egyetemeken és akadémiákon 1694–1788*, Budapest 2004; 12. VARGA Júlia, *Magyarországi diákok a*

ma már viszonylag gyorsan lekérdezhető az egyes magyarországi régiók, megyék vagy városok adatai. Jelen írásomban megpróbálom összefoglalni a Tiszántúl északi részére vonatkozó egyetemjárási szokásokra vonatkozó ismereteket. Kezdetben írásomnak a Debrecen vonzáskörzetének egyetemjárása címet akartam adni, azonban be kellett látnom, hogy ezt a területet szinte lehetetlen meghatározni, és ilyen alapon nem lehet adatokat lekérdezni a rendelkezésre álló adatbázisból. Éppen ezért a vizsgálódáshoz egy földrajzilag és közigazgatásilag jobban körülhatárolható régiót kellett meghatároznom. A Tiszántúl északi része esetében a régió közigazgatása nagyon sok változáson ment keresztül Mohácstól a 19. század második feléig. A török hódoltság idején a terület déli része török megszállás alá került, Bihar, Kraszna és Közép-Szolnok megyék az Erdélyi Fejedelemséghez tartozó Partium részévé váltak, Szabolcs és Szatmár megyék pedig hol a királyi Magyarországhoz, hol pedig Erdélyhez tartoztak. Bocskai fejedelemsége után fokozatosan önállósodott a hajdúvárosok szabad kerülete. A török kiűzését követően Külső-Szolnok megyét Heves megyével vonták össze, a Nagykunság pedig a Jászkun Hármaskerület része lett. Az 1876-os közigazgatási reformok után a régióban új megyeként alakult meg Hajdú és Szilágy vármegye, hasonlóképpen új határok között jött létre Jász-Nagykun-Szolnok vármegye, s megváltozott Bihar megye határa is. Ráadásul még nem is említettük a II. József idején, illetve a neoabszolutizmus idején bekövetkezett átmeneti közigazgatási változásokat. A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy vizsgálódásunkat nem lehet az egyes közigazgatási egységek határaihoz kötni, hanem ennél stabilabb földrajzi határokat kell keresnünk. Ezután a kutatás határait nyugaton és északon a Tisza vonalában határoztuk meg. Ez lényegében egybeesik Szabolcs és Szatmár megyék vonatkozó határaival, illetve ideértjük Külső-Szolnok megye tiszántúli részzeit, a Nagykunságot és a Hajdú Kerületet is. Keleten a terület határát a történeti Erdély határvonalában állapítottuk meg, így bevontuk a vizsgálatba az egykori Kraszna és Közép-Szolnok megyék területét is. Végezetül délen Békés megye északi határáig, illetve Bihar megye déli határáig terjesztettük ki a vizsgálat körét. Véleményem szerint e terület jól

Habsburg birodalom kisebb egyetemein és akadémiáin 1560–1789, Budapest 2004; 13. KISSNÉ Bogárné Krisztina, *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789*, Budapest 2004; 14. GÖMÖRI György, *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1526–1789*, Budapest 2005; 15. LADÁNYI Sándor, BOZZAY Réka, *Magyarországi diákok holland egyetemeken és akadémiákon 1595–1918*, Budapest 2007; 16. SZLAVIKOVSKY Beáta, *Magyarországi diákok itáliai egyetemeken I. rész. 1526–1918*, Budapest 2007; 17. SZÖGI László, *Magyarországi diákok német egyetemeken és akadémiákon 1526–1700*, Budapest 2011; 18. ROBERT OFFNER, HANSGEORG VON KILLYEN, *A bécsi Orvos-Sebészeti József-Akadémia (Josephinum) magyarországi növendékei és diákjai 1775–1874*, Budapest 2013; 19. SÁRKÖZI Gabriella, *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken és főiskolákon 1789–1918*, Budapest 2013; 20. SZÖGI László, *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és akadémiákon 1789–1849*, Budapest, 2013. Előkészületben: 21. MÉSZÁROS Andor, SZÖGI László, VARGA Júlia, *Magyarországi diákok a Habsburg birodalom kisebb egyetemein és főiskoláin 1789–1919*; 22. PATYI Gábor, SIMON Zsolt, SZABÓ Miklós, SZÖGI László, VARGA Júlia, *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1867–1890*; 23. HEGYI Ádám, SZÖGI László, *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526–1919*; 24. SZÖGI László, VARGA Júlia, *Magyarországi diákok francia, belga, szerb és román egyetemeken és főiskolákon 1526–1919*.

körülhatárolhatón nevezhető észak-tiszántúli régiónak, amely a magyar történelem során sajátos egységes jegyekkel rendelkezett. Ebből talán csak a Bihar megye délkeleti végén található román lakta hegyes vidék, és a Szatmár megye legkeletibb részén lévő Kőhát és Gutin hegyvidék részei kivételek, de a vizsgálat során nem lehetett valamennyi megyét további részekre bontani. A régió földrajzi jellegzetessége az alföldi síkvidék, vallási jellegzetessége a csaknem egységes kálvinista, református felekezet döntő túlsúlya, etnikailag a magyarság abszolút többsége, társadalmilag a kisparaszti réteg és a mezővárosi polgárság nagy száma, valamint az ugyancsak protestáns kis- és középnemesség jelentős aránya. Mindez nyilvánvalóan nagy hatással volt a régió egyetemjására, amely az ország más régióihoz képest jelentős eltéréseket mutat.

Ha a tényszerű adatokat nézzük, akkor a régió egyetemjásáról összesítve az alábbi adatokkal rendelkezünk. A táblázatban látható 4653 beiratkozás az országos adatoknak² csupán 4,66%-a, vagyis nem túl jelentős nagyságrend, de nem szabad elfelejtenünk, hogy az ország egyik olyan területéről van szó, amelynek fejlődését nagyon nagy mértékben vetette vissza a török hódoltság, de eredetileg sem számított a legfejlettebb régiók közé. A peregrinációs irányok tekintetében már előzetesen elmondható, hogy a régió sajátja a holland és svájci egyetemek kiemelt szerepe, ami a református többség miatt teljesen érthető. Ezen kívül figyelemre méltó a német és az itáliai egyetemek iránti, az országos átlagnál sokkal kisebb érdeklődés. Az egyes korszakokra vonatkozó specialitásokat külön fogom megemlíteni.

Az észak-tiszántúli régióból származó diákok az európai egyetemeken

Egyetemek	1292–1525	1526–1800	1801–1918	Összes	%
Bécsi egyetemek	219	118	1282	1619	34,79
Német egyetemek	–	388	901	1289	27,70
Holland egyetemek	–	581	19	600	12,89
Lengyel-litván egyetemek	289	30	16	335	7,19
Svájci egyetemek	-	139	157	296	6,36
Habsburg birodalmi kisebb egyetemek	9	43	167	219	4,70
Angol-skót egyetemek	–	50	59	109	2,34
Itáliai egyetemek	53	15	26	94	2,02
Francia egyetemek	3	2	73	78	1,67
Román egyetemek	–	–	11	11	0,23
Belga egyetemek	–	–	3	3	0,06
Összesen	573	1366	2714	4653	100

² Országosan a középkori kezdetektől 1919 nyaráig jelenleg 99 757 beiratkozás adataival rendelkezünk, ami ténylegesen 84 486 külföldön tanult személyt jelent a többszörös beiratkozások következtében.

A régió középkori egyetemjárása

A Tiszántúl vizsgált területéről, mint láttuk, Mohács előtt mindössze 573 peregrinust ismerünk. Számuk természetesen lehetett magasabb, hiszen középkori forrásaink sok esetben csak annyit árulnak el, hogy egy diák Magyarországról származott, de pontos származási helye nincs mindig megjelölve.³ Ez a szám a jelenleg beazonosított származási helyű peregrinusok 6 százaléka.

A beiratkozók száma negyedszázadonként 1292–1525

Szám	Korszakok	Beiratkozók	Évi átlag
1.	1276–1300	2	–
2.	1301–1325	1	–
3.	1326–1350	4	–
4.	1351–1375	1	–
5.	1376–1400	31	1,24
6.	1401–1425	56	2,24
7.	1426–1450	95	3,80
8.	1451–1475	114	4,56
9.	1476–1500	150	6,00
10.	1501–1525	119	4,76

A terület legelső ismert peregrinusa Andreas *cantor Varadiensis*, aki 1292-ben a Bolognai Egyetemen tanult.⁴ Még a 13. század végéről ismerjük Chanadinus de Telegd nevét 1296-ból, aki ugyancsak *cantor Varadiensis* és feltehetően Mezőtelegdről származott, s *decretorum doctor* címet szerzett 1298-ban egy itáliai egyetemen, de nem tudjuk biztosan hogy melyiken, nagy valószínűséggel ugyancsak Bolognában.⁵ Mint látható, a 14. század közepéig alig volt peregrinus a régióból, s ez megfelel az országos átlagnak is. A peregrináció ütemének növekedése is megfelel az országos jelenségeknek, azonban mérete jóval alacsonyabb szintű. A legnagyobb számot e régióban is a 15. század utolsó negyedében éri el 150 külföldre menő peregrinussal, évi átlag hat beiratkozással. Ez az akkor külföldre menők 5,4%-a, vagyis Mohács előtt nagyjából minden adat 5–6% közötti értéket mutat. Az összehasonlíthatóság érdekében említtem meg, hogy a 15. század utolsó negyedében országosan évi átlagban 111 diák ment külföldre, ami olyan

³ A középkorból ismert 12 111 beiratkozásból 2649 esetben nem tudtuk a származási helyet azonosítani, mert vagy hiányzik az adat, vagy a név nem beazonosítható.

⁴ VERESS Endre, *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*, Budapest, 1941. 19.

⁵ VERESS Endre, *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*, Budapest, 1941. 393.

magas szám, amit a külföldi egyetemjárás történetében Magyarország csak a 17. század második felében tudott újra felmutatni.⁶

A középkorban csupán 12 egyetemen jártak a régió diákjai, de ezek közül, az országos tendenciáknak megfelelően gyakorlatilag kettő számított fontosnak. Krakkó egyetemén 289,⁷ Bécsben 219 beiratkozót⁸ találunk a régióból. Ez határozottan eltér az országos tendenciáktól, mert míg országosan a diákok 35%-a ment Krakkóba tanulni, ez a régió esetében 50%. Ez nem pusztán Krakkó földrajzi közelségével magyarázható, hanem azzal is, hogy a régió egyetemjárása éppen akkor kezdett fellendülni, amikor a középkori Krakkói Egyetem éppen fénykorát élte. Bécs esetében éppen fordított a helyzet. Országosan a diákok 54%-a iratkozott be Bécsben Mohács előtt, régióinkból pedig a peregrinusok 38%-a. A két nagy egyetem töltötte be lényegében a hiányzó hazai egyetem szerepét a középkorban, így az irántuk való érdeklődés érthetően a legnagyobb. Ezekon kívül itáliai egyetemeken 53 beiratkozót ismerünk, ez a peregrinusok 9,24%-a, ami érdekes módon több, mint a 7,57%-os országos átlag. Itáliában a legtöbben Padovában, Bolognában és Ferrarában tanultak, ezen kívül már csak egy két hallgató jutott el más egyetemekre. Prágában kilenc beiratkozót ismerünk, de itt tudnunk kell, hogy a Prágai Egyetem esetében csak a fokozatot szerzett diákok neveit ismerjük, mert az eredeti matrikulák a második világháború óta ismeretlen helyen találhatóak vagy elpusztultak.⁹ Ennek következtében lehetséges, hogy a régióból is többen jártak Prágában, de ezt források hiányában nem tudjuk igazolni. Párizsban 3 diák tanult a régióból, minden évszázadban egy-egy fő.¹⁰ Ez szintén megfelel az országos átlagnak.

⁶ Az évi egyetemjárók száma csak 1651 és 1675 között haladta meg először a Mátyás kori adatokat. Ekkor évi átlagban 115 diák iratkozott be külföldön. A török hódoltság negatív következményei e számokból is jól nyomon követhetők.

⁷ A krakkói adatok forrásai: *Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis* Tom I. 1400–1489, Cracoviae, 1887, Tom. II. (Ed: Adam Chmiel) 1490–1551 Cracoviae 1892., Tom. III. 1551–1606, Cracoviae 1904., Tom. IV. (Ed: Georgius Zathay) 1607–1642, Cracoviae 1950., Tom. V. (Ed: Carolus Lewicki) 1720–1780, Cracoviae–Wratislaviae 1956., *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508* (Wydali: Antoni Gaşiorowski, Tomasz Jurek, Izabela Grzesika) Tom I. Tekst. Tom II. Indeksy. Krakow, 2004., *Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509–1551* (Wydali: Antoni Gaşiorowski, Tomasz Jurek, Izabela Skierska przy współpracy Ryszarda Greziska) Warszawa, 2010 (Wydawnictwo Neriton).

⁸ A bécsi adatok: *Die Matrikel der Universität Wien* Band 1. 1377–1450, [1954–1956]., Band: 2/1 1451–1518, 1, 2: *Register der Personen- und Ortsnamen* (Bearb: Willy Szaivert) 1967., Band 2/2. 1451–1518, 1, 2: Text 1967, Band 3. 1518, 2–1579, 1 (Bearb: Franz Gall) 1971., Band 4. 1579, 2–1658/59. 1974., Band 5. 1659/60–1688/89 / 1975, Band 6. 1689/90–1714/15 (Bearb: Kurt Mühlberger) 1993, Band 7. 1715/16–1745/46 (Bearb: Ulrike Denk, Nina Knieling, Thomas Maisel und Astrid Steindl), 2011. A középkori részt közölte: Tüskés Anna, *Magyarországi diákok a Bécsi Egyetemen 1365–1526*. = Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 1. Budapest, 2008.

⁹ A prágai adatokat az alábbi kiadványokból ismerjük: *Album seu matricula facultatis iuridicae universitatis Pragensis ab anno Christi 1372 usque ad annum 1418*, Pragae, 1834, *Liber Decanorum Facultatis Philosophicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585*, Pragae, 1832.

¹⁰ A források: *Liber Procuratorum Nationis Anglicae (Alemanniae) in Universitate Parisiensis* (Ed: Henricus Denifle–Aemilius Chatelain) Tom I. 1333–1406. Parisiis, 1894, Tom II. 1406–1466. Parisiis,

A diákok megoszlása egyházmegyék szerint az ismert adatok alapján 1292–1525

Egyházmegye	Szám	Százalék
Várad	58	47,5
Erdély	31	25,4
Eger	24	19,6
Vác	3	2,4
Esztergom	3	2,4
Veszprém	3	2,4
Összes jelölt	122	100

Az észak-tiszántúli peregrinusok közül 122 esetben tudjuk azt, hogy melyik egyházmegyéből indultak külföldre. Az eredmény nem meglepő, hiszen nagyjából lefedi a terület egyházi hovatartozását. Az általunk vizsgált terület megoszlott a várad, az erdélyi és az egri püspökség egyházmegyéi között, és egy kis rész még a váci püspökséghez is tartozott. Nem véletlen tehát, hogy ezek állnak az első négy helyen. Rajtuk kívül néhány olyan esztergomi és veszprémi egyházmegyés klerikussal is találkozunk, akik eredetileg az Észak-Tiszántúlról származtak.

A szerzetes egyetemjárók rendek szerinti megoszlása a középkorban

Szerzetesrend	Beiratkozások száma
Domonkos rend	2
Ágostonos kanonokok rendje	1
Nincs adat	1
Összesen	4

Az átlagosnál jóval kevesebb szerzetes diákról tudunk a régióból. A két domonkos és egy ágostonos barát mindegyike Nagyváradról származott.

Az újkori egyetemjárás adatai

A beiratkozók száma negyedszázadonként 1526–1918

Korszak	Beiratkozók száma	Évi átlag
1526–1550	39	1,56
1551–1575	44	1,76
1576–1600	63	2,52
Részösszeg 1526–1600	146	1,94

1897, *Liber Receptorum Nationis Anglicae (Alemanniae) in Universitate Parisiensis* (Ed: Astricus L. Gabriel, Gray C. Boyce) Tom. Unicus. 1425–1494, Parisiis, 1964.

Korszak	Beiratkozók száma	Évi átlag
1601–1625	85	3,40
1626–1650	158	6,32
1651–1675	153	6,12
1676–1700	116	4,64
Részösszeg 1601–1700	512	5,12

Korszak	Beiratkozók száma	Évi átlag
1701–1725	67	2,68
1726–1750	169	6,76
1751–1775	222	8,88
1776–1800	250	10,00
Részösszeg 1701–1800	708	7,08

Korszak	Beiratkozók száma	Évi átlag
1801–1825	141	5,64
1826–1850	215	8,60
1851–1875	731	29,24
1876–1900	814	32,56
1901–1918	813	45,16
Részösszeg 1801–1918	2714	23,00

A fenti táblázatban negyedszázadonként mutatom be a régió újkori egyetemjárását, egészen az első világháború végéig. A török támadás és a reformáció következményei azonnal láthatók a táblázatból. A 15. század végi, 16. század eleji adatokhoz képest a peregrinusok száma a negyedére, harmadára esett vissza, és a középkori maximumot a 17. század közepéig nem is tudta újra megközelíteni. A magyarázat nem nehéz, de több tényezőre vezethető vissza. A régió egy része a török támadások útvonalába esett, és itt a pusztítás olyan mértékű volt, hogy a népesség pusztta fennmaradásáért küzdött, így nem lehetett szó az értelmiségi létre való felkészülésről. Másrészt a régióban bekövetkező vallásváltás új tanulmányi irányok keresését is jelentette, ezek kiépítése pedig hosszú időt vett igénybe. A konszolidáció a 17. század második és harmadik negyedére érett be, mikor fél évszázadon át évente legalább hat diák indult a régióból külföldi egyetemekre. Ez nagyjából megfelel az országos tendenciáknak, azzal a különbséggel, hogy míg a régióban a 17. század végén, de különösen a 18. század elején erőteljes visszaesés mutatkozik a külföldi tanulmányokban résztvevők tekintetében, addig ez országosan nem, vagy csak jóval kisebb mértékben tapasztalható. Nyilvánvaló, hogy a török kiűzésével kapcsolatos hadjáratok, majd a Rákóczi szabadságharc küzdelmei ebben a régióban sokkal erősebben éreztették hatásukat, mint az ország más területein. Ugyanakkor nem érhetjük be csak ezzel a magyarázattal, mert az is egyértelmű, hogy a másutt nagyon fellendülő bécsi peregrináció itt nem éreztette hatását. A 18. század

utolsó háromnegyed évszázada az észak-tiszántúli peregrináció kiemelkedő virágkora, amikor a század eleji adatok megnégyesződnek, és a század végéig folyamatos, bár különböző intenzitású növekedés tapasztalható a térségben.

Ehhez képest a 19. század első negyede döbbenetes méretű, majdnem 44%-os visszaesést mutat, ahhoz képest, hogy ekkor az országos átlagban 17,5%-os emelkedés tapasztalható. Ennek magyarázatára még további vizsgálatokat kell folytatni, noha néhány okot fel tudunk sorolni. Egyrészt ekkor szűnik meg csaknem teljesen a korábban oly jelentős holland és svájci peregrináció, amelynek résztvevői jórészt ebből a régióból származtak. Másrészt 1819–1825 között teljes külföldi tanulási tilalom volt érvényben és ez is, úgy látszik, az országos átlagnál nagyobb mértékben érintette a Tiszántúlt. A reformkorban itt is megkezdődött a külföldi tanulás fellendülése, méghozzá nagyjából az országos átlagnak megfelelően. A 19. század harmadik negyede a legnagyobb fejlődés időszaka, amikor egy negyedszázad alatt két és félszeresére nőtt a peregrinusok száma, meghaladva az országos növekedési rátát is. Az első világháború végéig innen kezdve a régió növekedési üteme az országos átlaggal megegyező, sőt a századforduló után alig csökken, ellentétben az országos adatokkal.

A látogatott egyetemek a középkorban és az újkorban

A következő táblázatban három vizsgált időszakban, a látogatottság sorrendjében soroltuk fel azokat az egyetemeket, ahová a régió diákjai beiratkoztak. A középkorban, mint látható 12 ismert egyetemen voltak észak-tiszántúli diákok, de Krakkón és Bécsen kívül csak két itáliai egyetemen, Padovában és Bolognában tanultak tíznél többen. 1526 után már csak azokat az egyetemeket sorolom fel, ahol tíznél több beiratkozó jelentkezett. A 16–18. században összesen 59 tanintézetben tanultak a régió peregrinusai, de tíznél nagyobb számban csak 25-ben. A Mohács utáni, de 1800 előtti peregrináció összetétele a célintézmények szempontjából igen sajátos, és talán csak erre a régióra jellemző. A 25 legfontosabb egyetem és akadémia között 9 német, 4–4 holland, svájci és ausztriai tanintézetet találunk, továbbá 3 angolt és egy lengyel egyetemet.

A látogatott egyetemek sorrendje korszakonként 10 főnél több beiratkozó esetén

Sorszám	1292–1525	1526–1800	1801–1918
1.	Krakkó 289	Franeker 226	Bécs Egyetem 765
2.	Bécs 219	Utrecht 156	Berlin 267
3.	Padova 20	Leiden 109	Bécs Műegyetem 163
4.	Bologna 11	Wittenberg 91	Lipcse 88
5.	Prága 9	Bécs Egyetem 78	Bécsújhely Katonai 82
6.	Ferrara 8	Heidelberg 73	Graz 66
7.	Itáliai nem ismert 6	Groningen 65	Bécs Hadmérnöki 59

Sorszám	1292–1525	1526–1800	1801–1918
8.	Róma 3	Frankfurt/Oder 58	Göttingen 57
9.	Párizs 3	Basel 57	Zürich Műegyetem 50
10.	Firenze 2	Marburg 52	Párizs 49
11.	Siena 1	Zürich 43	München 40
12.	Nápoly 1	Erlangen 30	Bécs Protestáns Teol 40
13.	Perugia 1	Bern 26	Bécs Képzőművész 39
14.		London GC 23	Bécs Zeneakadémia 37
15.		Krakkó 22	Heidelberg 35
16.		Graz 22	Halle 35
17.		Göttingen 22	Zürich 33
18.		Bécs Hadmérnöki 17	München Műegyetem 33
19.		Halle 16	Basel 32
20.		Cambridge 14	Prága 30
21.		Bréma 14	Hohenheim Mezőgazd 29
22.		Genf 13	Mittweida Techn 28
23.		Oxford 12	Jéna 27
24.		Olmütz 10	Innsbruck 24
25.		Lipcse 10	München Képzőműv 24
26.			Bécs Mezőgazd 24
27.			Bécs Állatorv 24
28.			Londoni egyetemek 23
29.			Berlin Műegyetem 21
30.			Lipcse Keresk 20
31.			Edinburgh 19
32.			Utrecht 19
33.			Genf 18
34.			Bécs Augustineum 16
35.			Berlin Keresk 15
36.			Bécs Josephinum 15
37.			Bern 13
38.			Bonn 13
39.			Párizs Julien Ak. 12
40.			Prága Műegyetem 12
41.			Strassburg 11
42.			Karlsruhe Műegyetem 11
43.			Berlin Mezőgazd 11

Sorszám	1292–1525	1526–1800	1801–1918
44.			Róma Gregoriana 10
45.			Marburg 10

Mint látható, az 1526 és 1800 közötti időszakban az első három helyen holland egyetemek állnak, sorrendben Franeker, Utrecht és Leiden. Franeker első helye messze kiemelkedő.¹¹ Tudjuk, hogy nem ez volt a legelőkelőbb holland egyetem, de olcsósága és a magyarok iránti szimpátiája miatt a legnépszerűbb volt. Utrecht második helye a 18. században válik biztossá, amikor a *Stipendium Bernardinum* következtében egyre több magyar jutott el Utrecht egyetemére.¹² Leiden egyetemére kevesebben mentek, többek között az orvosi tudományok iránt érdeklődők vagy a jobb anyagi lehetőséggel bírók.¹³ Groningen egyeteme a régió diákjai szempontjából csak a hetedik helyre került. A német egyetemek közül Wittenberg ugyan a negyedik helyen áll, de ez szinte kizárólag a 16. századi beiratkozásoknak köszönhető. A 91 ismert wittenbergi diák közül 86 még 1609 előtt iratkozott be Melanchton egyetemén. A többi német egyetem közül csak olyanok kerültek előkelőbb helyre, amelyek református karakterűek voltak, vagy később olyanná váltak. Elsősorban ilyen volt Heidelberg, amely magyar szempontból fénykorát a 16–17. század fordulóján élte.¹⁴ Ezek közé tartozott még Frankfurt an der Oder egyeteme,¹⁵ valamint Marburg univerzitása.¹⁶ Erlangen és Göttingen egyetemei csak a 18. században alakultak meg, és így kevesebb diákot fogadtak az említett időszakban. Bréma akadémiai gimnáziumát pedig Hollandia felé ejtették útba a magyar diákok. Svájc egyetemei közül Basel került az első helyre, ami a listában a kilencedik helyezést jelenti.¹⁷ A svájci tanintézeteket gyakorlatilag a 18. században kezdték látogat-

¹¹ LADÁNYI Sándor, *Magyar diákok a franekeri egyetemen. Franekeri hatások a magyar református egyházban a XVII–XVIII. században.* = Confessio X. 1986. 4. sz. 70–73. POSTMA Ferenc, SLUIS J. van, *Auditorium Academiae Franekerensis Bibliographiae der Reden, Disputationen und Gelegenheitswerke der Universität und des Athenäums in Franeker 1585–1843*, Leeuwarden, 1995. Fryske Akademy.

¹² VEEN D. van, *Het Stipendium Bernardinum, Geschiedenis eener Utrechtsche Academie-beurs, Utrecht*, G. J. A. Ruys, 1911. Lásd még: BOZZAY Réka, LADÁNYI Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*. Budapest, 2007. = Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 15.

¹³ BOZZAY Réka, *Die Peregrination ungarländischer Studenten an der Universität Leiden 1595–1796*. Budapest, 2009. = Felsőoktatástörténeti kiadványok, Új sorozat. 8.

¹⁴ HELTAI János, *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*. Balassi kiadó. Budapest, 1994, HELTAI János, *Die Heidelberger Peregrination calvinistischer Studenten aus Ungarn und Siebenbürgen 1597–1621. Ihr verlauf im Spiegel der Zahlen und Auswirkung = Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert* (Hrsg: Márta Fata, Gyula Kurucz, Anton Schindling) Stuttgart 2006. 65–80. p.

¹⁵ LADÁNYI Sándor, *Ungarische Studenten an der Universität Frankfurt an der Oder = Iter Germanicum. Deutschland und die Reformierte Kirche in Ungarn im 16–17. Jahrhundert* (Hrsg: András Szabó) Budapest, 1999. 214–220. p.

¹⁶ NAGY Jukunda, *Ungarische Studenten an der Universität Marburg 1571–1914*. Darmstadt/Marburg 1974.

¹⁷ HEGYI Ádám, *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526–1788 (1798)*. Budapest

ni a régió diákjai, akik itt ekkor komoly támogatásokra számíthattak. Zürich, Bern és Genf egyetemére, illetve akadémiaira kevesebben jutottak el. A régió egyetemjárásának különlegessége, három angol felsőoktatási intézmény előkelő helyezése.¹⁸ A londoni Grasham College-be 23 itteni diák iratkozott be, közülük 20-an a 17. században. 14 diák cambridgei, és 12 hallgató oxfordi tanulmányait tudjuk kimutatni. Két kivétellel valamennyien előzőleg vagy angliai látogatásuk közben Hollandiában is tanultak. Bánffihunyadi János a 17. század legelején, Budai Ézsaiás pedig a 18. század legvégén tanult Angliában. Négy olyan tanintézet szerepel az első huszonöt között, amely a Habsburg Birodalom örökös tartományaiban volt található. Ez kevesebb az országos adatnál, ami az eddigiek alapján érthető. Bécs egyeteme¹⁹ itt az ötödik, míg országosan első helyen áll. A császárvárosban mindössze 78-an iratkoztak be 1800 előtt ebből a régióból, ami azt mutatja, hogy még a 18. században sem nőtt meg az érdeklődés a Bécsi Egyetem iránt. A Bécsbe eljutó diákok közül 13-an még a 16. században, tehát a reformáció teljessé válása előtt tanultak ott. A 17. században gyakorlatilag nincs kapcsolat Béccsel, mindössze hét katolikus diákról tudunk Szatmár megyéből. A 18. században is csupán 58 itteni diák jutott el Bécsbe, közülük legtöbben csak II. József trónra lépése, és a türelmi rendelet kiadása után. Az országosan a 17. és 18. században is harmadik Grazi Egyetem²⁰ itt csak a 16. helyen áll, ami logikus is, hiszen miért mentek volna református diákok a jezsuiták egyik leghíresebb akadémijára. A régió megmaradt katolikusai közül 22-en jutottak el Grazba, tízen pedig a másik jezsuita tanintézetbe, Olmützbe.²¹ A Bécsi Hadmérnöki Akadémiára 17-en beiratkoztak a 18. század második felében, de ez nem tekinthető a szó klasszikus értelmében valódi peregrinációnak. Az egyetlen lengyel egyetem, ahová viszonylag nagyobb számban mentek még diákok Mohács után, az Krakkó volt. Ez a 22 diák azonban már valószínűleg mind protestáns volt, akik a krakkói magyar bursa fennállásáig, 1558-ig még ellátogattak a híres középkori egyetemre. Az említett időpont után a régióból már csak három diákkal találkoztunk Krakkóban, ők is mind a 16. század vége előtt iratkoztak be. A 17–18. században már senki sem indult az Észak-Tiszántúlról a lengyel városba.

2003. = Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 6. HEGYI Ádám Alex, *A bázeli egyetem hatása a debreceni és sárospataki református kollégiumok olvassmányműveltségére 1715 és 1789 között*. PhD disszertáció. Budapest, ELTE 2010.

¹⁸ GÖMÖRI György, *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1526–1789*. Budapest, 2005. = magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 14. GÖMÖRI György, *Magyar peregrinusok a XVII. századi Angliában*. = Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. Budapest-Szeged, 1993. II. kötet.

¹⁹ KISSNÉ BOGNÁR Krisztina, *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789*. Budapest, 2004. = Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 13.

²⁰ ANDRITSCH Johann, *Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1596–1782)*. Graz 1965.

²¹ SZÖGI László, *Az olmützi egyetemen tanult magyarországi, erdélyi és horvátországi születésű hallgatók 1576–1850*. = Unger Mátvás Emlékönyv. (Szerk.: E. Kovács Péter, Kalmár János, V. Molnár László), Bp. 1991. 191–225. p.

A hosszú 19. században 45 külföldi egyetemen és akadémián iratkozott be tíznél több diák a régióból. Ezek közül 19 németországi, 15 az osztrák örökös tartományokban lévő, 5 svájci, 2–2 angol, illetve francia, 1–1 pedig holland, illetve olasz egyetem. Nincs módünk ezek mindegyikét elemezni, de összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a 19. században, főleg annak második felében a régió peregrinációja kezdett felzárkózni az országos tendenciákhoz. Bécs ekkor kerül először az első helyre, mivel a korban látogatott 15 bécsi tanintézet közül 11-ben már jártak tíznél többen a régióból. Közülük legtöbben a Bécsi Egyetemen, ahol már valamennyi fakultáson szép számban iratkoztak be tiszántúli hallgatók. Hasonlóan sokan mentek tanulni a Bécsi Polytechnikumba, amely a század első két harmadában igen fontos célintézménynek számított, egészen a budapesti Műegyetem megalakulásáig. Új és fontos jelenség a német egyetemek iránti érdeklődés feltűnő növekedése, méghozzá az országos átlagnál nagyobb mértékben.²² A német tanintézetek közül kiemelkedik a kor legkiválóbb egyeteme a Berlini Friedrich Wilhelm Egyetem iránti érdeklődés, ami pozitív és előremutató jelenség. A régió első diákja 1834-ben iratkozott be Berlinben, és innen kezdve csaknem folyamatos a tiszántúli peregrinusok jelenléte a német fővárosban. Tegyük hozzá, a híresebb német egyetemeken kívül 4 német műszaki főiskolán, két mezőgazdasági főiskolán, két kereskedelmi akadémián és egy művészeti akadémián is ott voltak a régió diákjai.

Öt svájci felsőoktatási intézményben is ott voltak a terület peregrinusai, közülük legtöbben Zürichben, ahol ötvenen látogatták a híres műegyetemet és 33-an az ottani egyetemet. Baselbe közel annyian iratkoztak be, mint Zürichbe, jóval kevesebben mentek Bernbe és Genfbe. A korábbinál sokkal jelentősebb lett a Habsburg Birodalom kisebb egyetemeinek látogatottsága. A Grazi Egyetemre 66-an iratkoztak be, de ezek többsége a régió nem magyar ajkú családjaiból került ki. Ugyanez igaz a Prágában beiratkozott diákok esetében is. Innsbruckban főleg a régió magyar katolikus peregrinusai tanultak teológiát. Érdekes módon az angol és skót egyetemekre ekkor többen mennek, mint 1800 előtt,²³ közülük 23-an különféle londoni főiskolákon tanultak. 1865 után a hazai református diákoknak lehetőségük nyílt a skót protestáns egyetemek látogatására. Így jutott el 19 tiszántúli diák az Edinburghi Egyetemre.²⁴ Újabb kutatásaink szerint megkezdődött a régió francia peregrinációja is. Jelenleg 49 olyan diákról tudunk, aki 1858 után iratkozott be a párizsi Sorbonne valamelyik fakultására. A francia levéltári anyagok hiányossága miatt bizonyos, hogy ennél többen is lehettek a francia fővárosban.²⁵ A párizsi Julien Akadémián 12 régióbeli művész tanult festészetet vagy szobrá-

²² Az adatok: Szőgi László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919*. Budapest, 2001. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 5.

²³ SÁRKÖZI Gabriella, *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1789–1919*. Budapest, 2013. = Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 19.

²⁴ HÖRCSIK Richárd, *Az edinburgh-i magyar peregrináció rövid története*. = Emlékkönyv Makkai László 75. születésnapjára. (Szerk: Barcza József) Debrecen, 1989. 161–176. p.

²⁵ A Sorbonne-nak csak beiratkozási kártonjai maradtak meg a Francia Nemzeti Levéltárban, de az sem minden fakultásról, és éppen a legfontosabb bölcsészeti karról csak 1900-tól.

szatot 1883 és 1914 között, köztük Medgyessy Ferenc is. A 19. században minimálisra csökkentek a korábban oly fontos holland egyetemekkel való kapcsolatok. Utrechtbe is csak 19 teológus jutott el a változatlanul létező *Bernardinum*-ösztöndíj segítségével. Megemlíthető még, hogy 10 katolikus diák tanult a régióból a híres római Gregoriana Egyetemen, bár ennél többen voltak a Bécsi Augustineumban, ahol ekkor a birodalom papi elitjét képezték.

Az egyetemjárók tagolódása származási helyek szerint

A külföldön tanult diákok korszakonként és megyénként

Közigazgatási egységek	1292–1525	1526–1800	1801–1918	Összes	%
Bihar megye	264	757	1210	2231	47,94
Szatmár megye	150	314	594	1058	22,73
Szabolcs megye	99	95	421	615	13,21
Közép-Szolnok megye	30	78	97	205	4,40
Külső-Szolnok tiszántúli része	6	25	149	180	3,86
Hajdú kerület	–	51	68	119	2,55
Nagykunság	–	10	104	114	2,45
Kraszna megye	24	33	54	111	2,38
Kővár vidéke	–	3	17	20	0,43
Összes	573	1366	2714	4653	100

Az egyetemjárás kutatásának lényeges kérdése, hogy a peregrinusok milyen földrajzi egységekből indultak külföldre. Esetünkben az 1876 előtti megyék és más közigazgatási egységek szerint tudjuk ezt vizsgálni, illetve két esetben, Külső-Szolnok megye tiszántúli részében és a Nagykunság esetében ennél kisebb, földrajzilag meghatározott területet vizsgálunk. Országos viszonylatban az Alföld képviselője a peregrinációban, Pest városát ide nem számítva korszakonként a következő:

Korszak	Alföldi beiratkozók száma	Százalék az országból
1100–1525	1468	12,83
1526–1600	283	8,10
1601–1700	722	7,10
1701–1800	1160	8,34
Korszak	Alföldi beiratkozók száma	Százalék az országból
1801–1850	1806	13,96
1851–1919	11576	24,55

A fenti számokban benne vannak a Duna-Tisza közi, a dél-alföldi, a bánási és a Tiszán inneni alföldi részek peregrinusai is, de így is látható, hogy ez az óriási terület egészen a 19. század közepéig méreténél jóval kisebb arányban tudott részt venni a külföldi egyetemjárásban.

Mindegyik vizsgált korszakban Bihar megyéből indult külföldre a legtöbb peregrinus, a diákok közel felének, 48%-ának küldésével. Ez elsősorban a megye méretével és néhány igen fejlett városával is magyarázható. A középkorban és a 19. században Nagyvárad, 1526 és 1800 között Debrecen adja a megyei peregrinusok nagy számát. Második helyen minden korszakban Szatmár megye áll a peregrinusok 23%-ának útba indításával. Szabolcs megye minden korszakban a harmadik helyen áll, azonban komolyabb arányban csak a 19. században részesedik a peregrinációból. Közép-Szolnok megye viszonylag egyenletesen, de nem magas arányban vett részt a peregrinációban, Külső-Szolnok megye tiszántúli területeiről a 19. században már nagyobb számban indultak diákok külföldre és ez igaz a Nagykunságra is.

A következő táblázatban a régióból azokat a településeket soroltuk fel, ahonnan tíznél több diák indult külföldi egyetemekre. Összességében Debrecen városa áll az első helyen, mert kiemelkedően magasak 1526 és 1800 közötti beiratkozási adatai. A középkorban az első debreceni peregrinus Johannes Jacobi de Debreczen, aki 1431-ben iratkozott be a Krakkói Egyetemen. Érdemes megjegyezni, hogy Debreczen városának 22 középkori peregrinusa közül 18 Krakkóban tanult, és mindössze a korszak legvégén, 1523-ban találunk egyetlen diákot, Gregorius Mescherus de Debretzen-t a Bécsi Egyetemen. Egyetlen diák Ladislaus de Debreczen jutott el Itáliába, ahol Padovában és Bolognában tanult, sőt lehet, hogy korábban megfordult a Ferrarai Egyetemen is.

Az 1526 utáni adatokkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a protestáns diákok külföldön sokszor nem szülőhelyüket adták meg a beiratkozásnál, hanem azt a kollégiumot nevezték meg, ahol korábban tanultak, hiszen ez volt ismert a külföldi tanintézetben oktatók számára. Az említett korszak debreceni diákjainak nem kis része valószínűleg nem Debreczen városában született, de konkrét származási helyüket még a közelmúltban megjelent diáknévsorból sem lehet mindig meghatározni²⁶ Feltételezhetjük, hogy Nagyváradról nagyjából ugyanannyi diák indulhatott külföldre, mint Debrecenből.

²⁶ *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában I–II. Diáknévsor 1588–1850.* (Szerk: Szabadi István) Debrecen, 2013.

A települések sorrendje a 10 főnél több külföldi beiratkozó esetében 1292–1918

Sorszám	Település	1292–1525	1526–1800	1801–1918	Összes
1.	Debrecen	22	483	358	863
2.	Nagyvárad	153	97	484	734
3.	Szatmárnémeti	13	57	152	222
4.	Nagybánya	45	48	82	175
5.	Nagykároly	11	19	92	122
6.	Nyíregyháza		2	107	109
7.	Kisvárd	29	17	50	96
8.	Zilah	9	12	37	58
9.	Mezőtúr		7	48	55
10.	Nagykálló		8	31	39
11.	Nádudvar	3	15	20	38
12.	Belényes	5	6	27	38
13.	Karcag		5	31	36
14.	Nyírbátor	16	4	14	34
15.	Szilágysomlyó		9	25	34
16.	Hajdúszoboszló	1	22	7	30
17.	Nagyszalonta		5	25	30
18.	Törökszentmiklós	4	2	22	28
19.	Csenger	7	10	10	27
20.	Hajdúböszörmény		6	21	27
21.	Felsőbánya		12	15	27
22.	Székelyhíd	8	10	9	27
23.	Tasnád	6	12	6	24
24.	Vetés	8	13	1	22
25.	Kraszna	10	10	2	22
26.	Mezőtelegd	4	4	12	20
27.	Bihardiószeg	1	14	5	20
28.	Margitta		6	14	20
29.	Kenderes			17	17
30.	Kisújszállás			17	17
31.	Tiszaöldvár			17	17
32.	Kaba		11	6	17
33.	Szinérváralja		10	7	17
34.	Túrkeve	1	1	12	14
35.	Fegyvernek		8	6	14

Sorszám	Település	1292–1525	1526–1800	1801–1918	Összes
36.	Sarkad	1	2	10	13
37.	Déaványa			13	13
38.	Kunhegyes			13	13
39.	Nagybárd	10		2	12
40.	Vaja	2	9	1	12
41.	Szalárd	7	2	3	12
42.	Rézbánya			11	11
43.	Mátészalka			10	10
44.	Tiszafüred			10	10
45.	Újfehértó			10	10

Szatmárnémeti esetében sem mindig tudjuk a származási helyet megállapítani, hiszen a Szatmár beírásból sokszor nem lehet tudni, hogy a megyéről vagy a városról van-e szó. A város harmadik helye a 19. században válik biztossá. Nagybánya és Nagykároly peregrinusai minden korszakban ismertek, de nem kiemelkedőek. Nyíregyháza gyakorlatilag csak a 19. században kapcsolódik be a külföldi egyetemjárásba. Természetesen nincs módunk valamennyi település adatait elemezni, de a táblázat áttekintése érdekes lehet sokaknak, hiszen látható, hogy mely települések voltak jelentősek a korai századokban, s váltak később jelentéktelenné, míg másoknál fordított folyamat játszódott le. Csak egy olyan példát megemlítve, amely nem is szerepel a táblázatban, elmondható, hogy a Közép-Szolnok megyei Kusaly mezővárosából a 15–16. században hat személy is eljutott külföldi egyetemre. Egy fő Krakóba, három Bécsbe, egy Bolognába, majd később egy személy a Wittenbergi Egyetemre. A 16. század végétől teljesen eltűnik a település neve az adattárból, és soha többé nem kerül elő. Ma egy Isten háta mögötti, egyébként szép középkori templommal rendelkező kis falu, ahova eljutni is alig lehet, pedig, mint látjuk a 15. században virágzó mezőváros volt.

A peregrinusok felekezeti hovatartozása az újkorban

A reformáció a régióban lényegében a 16. század közepére, hatvanas éveire teljes győzelmet aratott. Kezdetben az evangélikus hit terjedt el, de 1570-re ezt szinte teljesen felváltotta a református, helvét hitvallás. Mivel a kálvinizmus elsősorban a magyar ajkú vidékeken terjedt el, elmondható, hogy a Tisza és Erdély határa közötti, ekkor még szinte tisztán magyarlakta terület lakossága gyakorlatilag teljes egészében református hitre tért. Az egyetemjárók ettől kezdve értelemszerűen olyan egyetemekre iratkoztak be, ahol a saját hitvallásuknak megfelelően tanították a filozófiát és a teológiát. Kezdetben a protestáns magyar diákok számára elsőrendű cél volt Wittenberg egyete-

me, ahol mintegy az egykori krakkói magyar *bursa* folytatásaként 1555-ben megalakult a magyar *coetus*, az ott tanuló magyar diákok szervezete.²⁷ A tagok szinte kizárólag reformátusok voltak, hiszen a magyarországi szászok ott tanuló tagjai nem léptek be a *coetus*ba. Miután 1563-ban megjelent a református egyház alapvető hittételeit összefoglaló Heidelbergi Káté, 1577-ben az evangélikusok is elkészítették a lutheránus vallás tanítását összegző nyilatkozatot, a „*Formula Concordiae*”-t. Wittenberg egyeteméről 1592 után fokozatosan kitiltották azokat a hallgatókat, akik nem voltak hajlandók aláírni a *Formula Concordiae*t. Ennek következtében a református magyarok egyre inkább más egyetemek felé igyekeztek. Először, a már 1559-től kálvinista Heidelbergbe, és az 1605-től a kálvini hithez csatlakozó Marburgba, és 1613 után a szintén kálvini irányhoz kerülő Frankfurt an der Oderbe, a híres *Viadrinára*. Miután a harmincéves háború elején, 1622-ben Heidelberg egyetemét elpusztították, a református magyar diákok Hollandia felé vették az irányt, s a 18. század végéig ez maradt hagyományos célszáguk. Ehhez a 18. század első harmadában csatlakoztak a svájci akadémiák, ahová igen sok erdélyi és magyarországi református diák jutott el. E korszakban a felekezeti hovatartozást csak ritkán jelölik az anyakönyvek, mégis elég nagy bizonyossággal lehet megállapítani a fentiek alapján a diákok vallási tagolódását, amelyet az alábbi táblázatban mutatok be.

Magyarországi diákok a beiratkozók valószínűsíthető vallási hovatartozása szerint 1526–1800

Periódus	Protestánsok	Görög kat. kel.	Katolikusok	Összesen
1526–1600	112 (76,7%)	–	34	146
1601–1700	488 (95,3%)	–	24	512
1701–1800	583 (82,3%)	5	120	708
Összesen	1183 (86,8%)	5	178	1366

A táblázatból tisztán látható, hogy a 16–18. században a régió peregrinációja óriási többségében protestáns, pontosabban református egyetemjárás, amely egyedivé teszi ezt a területet, hiszen országosan ugyanebben az időszakban a protestáns peregrinusok aránya 57,2%. A jóval kevesebb katolikus elsősorban Szatmár megyéből és Nagyváradról származott, de van köztük négy debreceni is.

A 19. században már könnyebb vizsgálni a felekezeti tagolódást, mert az egyetemi források egyre pontosabban őrizték meg a hallgatók adatait. Az 1800 utáni peregrinusok kétharmadánál már rendelkezünk vallási adattal, s ez már releváns lehet a térség egész peregrinációjára.

²⁷ THURY Etele, *A wittenbergi akadémián járt magyar tanulók társaságának anyakönyve 1555–1608*. = Iskolatörténeti adattár (Szerk: Thury Etele) II. Pápa 1908. 3–67. SZABÓ Géza, *Geschichte des ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555–1613*. Halle (Saale) 1941.

Vallási hovatartozás a jelzett adatok alapján 1801–1918

Vallás	Beiratkozók	% a jelzettből
Izraelita	521	28,57
Római katolikus	513	28,14
Református	474	26,00
Evangélikus	176	9,65
Görög katolikus	106	5,81
Görög keleti	24	1,31
Vallás nélküli	7	0,38
Unitárius	2	0,10
Jelzett összesen	1823	100
Nincs adat	891	32,82
Mindösszesen	2714	100

A hosszú 19. században felekezeti szempontból óriási átrendeződés játszódott le a térség külföldi egyetemjárásában. Mint a táblázatból látható a régió peregrinusai közül majdnem ugyanannyi a zsidó, a római katolikus és a református felekezethez tartozók aránya. A jelenség nem szokatlan, de ebben a régióban nagyon feltűnő. A zsidóság számarányának négy-ötszörös mértékében küldte külföldre tanulni gyermekeit, és ezt látjuk itt is. A katolikusok száma növekedett a térségben és az ő egyetemjárási szokásaik jobban igazodtak az országos tendenciákhoz. A reformátusok aránya változatlanul domináns maradt, de úgy tűnik, gyermekeiket egyre inkább a hazai egyetemekre és főiskolákra küldték tanulni. Az evangélikusok aránya is csaknem 10%-ra növekedett, többségük már magyar volt, de sok volt közöttük a német és szlovák anyanyelvű.

A diákok nemzetiségi összetétele az újkorban

A hallgatók valószínűsíthető nemzetiségi összetétele 1526–1918

Nemzetiség	1526–1800	1801–1918	Együtt
Magyar	1284 (94%)	1558 (57,4%)	2842 (69,6%)
Zsidó	–	623 (23%)	623 (15,2%)
Német	42 (3%)	294 (10,8%)	336 (8,2%)
Román	7 (0,5%)	145 (5,3%)	152 (3,7%)
Szlovák	6 (0,4%)	37 (1,3%)	43 (1%)
Cseh	–	19 (0,7%)	19 (0,4%)
Francia	3	3	6
Olasz	2	2	4

Nemzetiség	1526–1800	1801–1918	Együtt
Örmény	1	3	4
Lengyel	–	4	4
Horvát	1	2	3
Szerb	–	2	2
Ruszin	–	1	1
Ismeretlen	20	21	41
Együtt	1366	2714	4080

A peregrinusok nemzetiségi összetételét különösen 1800 előtt nem ismerjük, de számos egyéb adatból (születési hely, vallás, apa foglalkozása, stb.) nagy pontossággal következtethetünk rá. A 19. század közepétől pedig egészen pontos adatok állnak rendelkezésünkre. A 16–18. századi egyetemjárók nemzetiségi összetétele nem meglepő már az eddig elmondottak alapján sem. Látható, hogy a térség szinte kizárólagosan magyar lakosságából kerültek ki a peregrinusok, a 94%-os arány országosan valószínűleg egyedülálló. A korszak 42, feltehetően német egyetemistája közül hét kivételével mind a 18. században indult el a régióból, nagyjából szatmári németek és nagyváradi lakosok. A néhány román diák, még inkább római- vagy görög katolikus teológus.

A hosszú 19. században a magyarság aránya 57%-ra csökkent, bár a peregrinusok száma abszolút mértékben emelkedett. A zsidóságot az újabb szakirodalom több országban már külön etnikumnak tekinti, és a 19. században ez Magyarország esetében is indokolt, hogy realisabb képet alkothassunk az értelmiség összetételéről. Ismert adataink alapján a zsidó hallgatók 37%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát, és ez a szám a valóságban nyilván magasabb is volt, hiszen az anyanyelv nincs minden esetben jelölve. A feltehetően német nemzetiségűek közül már kevesebben, csak 12% vallotta magát magyar nyelvűnek, viszont sok esetben nincs erre nézve adatunk. A román nemzetiségű egyetemjárók száma jelentősen megnövekedett, főleg Bihar, Szatmár és az e korban már Szilágy megyének nevezett területekről. A szlovákok főleg a 19. század második felében jelennek meg a peregrinusok között, elsősorban Szabolcs megye területéről. Más etnikum csak elenyésző arányban szerepel az egyetemjárók között.

A hallgatók társadalmi rétegződése

A peregrináció-kutatás mindig fontos kérdése, hogy a külföldre eljutó diákok milyen társadalmi rétegekből származnak, mi a társadalmi összetételük. 1800 előtt sajnálatosan erről keveset tudunk, mert a nemességhez vagy éppen az arisztokráciához való tartozást sokszor feljegyezték az anyakönyvek, de a legtöbb diák származásáról nem áll rendelkezésünkre elég adat. Az életrajzok és a karrierpályák feltárásával valószínűleg többet

lehetne megtudni, de ezt már a helytörténeti kutatók feladatának tekintjük. Az alábbi táblázatból látható, hogy 1800 előtt mindössze a beiratkozók mintegy 7%-ánál van valamilyen adatunk a társadalmi csoportra, ez pedig olyan kevés, hogy ebből következtetéseket nem lehet levonni. Országosan ennél jóval több, 16%-os adattal rendelkezünk. Ebből egy tény bizonyosan következik, méghozzá az, hogy a régióban a nemes ifjak aránya a peregrinusok között jóval kisebb, mint az ország más részeiben. Ugyanez igaz az arisztokráciára is. Azt leszögezhetjük, hogy 1800 előtt a régióból a protestáns városi polgárok és kishemesek, s kisebb számban a paraszti sorban élők gyermekei közül került ki a peregrinusok többsége.

A beiratkozók társadalmi hovatartozása a jelzett adatok szerint 1526–1800

Társadalmi csoport	1526–1800
Comes, SRI Princes, Comes, Graf,	2
Liber Baro, Freiherr, Marquis	10
Perillustris, Illustris, Illustrissimus	6
Nobilis, Nobilis Civis, Edler	55
Praenobilis	5
Eques, SRI Eques, Ritter, Chevalier	1
Generosus, Egregius, Spectabilis	1
Civis, Bürger	9
Pauper	3
Ignobilis	1
Összesen	93=6,8%
Nincs adat	1273=93,2%

A következő táblázatban már a 19. századi peregrinusok társadalmi tagolódásának adatait adjuk meg. A korábbi korszakkal ellentétben itt már a beiratkozások 75%-ában rendelkezésre áll a szülő vagy a gyám foglalkozásának megnevezése. Ennek alapján már sokkal bátrabban tudunk következtetéseket levonni.

A régió 19. századi peregrinusai közül legtöbben, 16%, birtokos vagy nemesi családból származtak. Arisztokrata gyermeknek talán húszan számítanak, a Tisza, Degenfeld, Károlyi, Teleki, Pongrácz, Vay, Dessewffy és Kornis családokból. Nemesnek csak 18-an nevezik a szülőket, a legtöbben a német egyetemeken a *gutsbesitzer* vagy *grundbesitzer* kifejezéssel határozzák meg apjuk társadalmi állását. E csoport országos aránya a korszakban 7,66%, vagyis a Tiszántúlon ennek duplájával találkozunk. Ez azt mutatja, hogy kishemesi vagy kisbirtokos szabad paraszti családokból származott a térségben csaknem a diákok egyötöde. Második helyen a hivatalnoki családokból származó diákok állnak, és ez megfelel az országos arányoknak is. Ide számítjuk a megyei és állami tisztviselőket, közép- és kishivatalnokokat. Harmadik helyen a kereskedőcsaládok

gyermekei állnak 13%-os képviselettel. Országosan egyébként ők állnak az első helyen, három százalékkal magasabb aránnyal. E diákok 72%-a zsidó családból származott, 18%-uk magyar nemzetiségű, 5%-uk német etnikumú volt. Negyedik helyen a humán értelmiségi családokból származó diákok találhatók. Képviseletük másfél százalékkal magasabb az országos átlagnál, s ez azt mutatja, hogy a protestáns Tiszántúlon igen nagy hagyománya volt az értelmiségi pályák megbecsülésének. Ötödik helyen, kis különbséggel a papi, lelkészi családból származók állnak, az országosnál kicsivel magasabb képviselettel. Ez a protestáns környezetben teljesen normálisnak tekinthető mérték. Hozzá kell tenni, hogy e diákok között már több görög katolikus vagy ortodox román peregrinus is található. A hatodik helyen a 19. században kiépülő magyar kapitalizmus kisebb vagy közepes képviselői találhatók, gyárosok, bankárok és mások gyermekei. Képviseletük nagyjából megegyezik az országos aránnyal, ami azt mutatja, hogy a 19. századi óriási társadalmi változások az ország minden részére kiterjedtek. Hetedik helyen az orvos vagy sebész és gyógyszerész családokból származó diákok állnak, az országos aránynak szinte pontosan megfelelő képviselettel. E diákok 60%-a az apa foglalkozását folytatta, vagyis már kialakultak a nemzedékről nemzedékre öröklődő családi tradíciók. A nyolcadik helyen álló iparos családból származó diákok esetében látnunk megint egy jelentős eltérést az országos tendenciáktól. Országosan az ilyen diákok 10,5%-os képviselettel a harmadik helyen állnak, míg a régióban ennek csak a felével rendelkeznek. Erre az eltérésre nehéz magyarázatot adni, valószínűleg további helytörténeti kutatások kellene ahhoz, hogy ezt pontosan megérthessük.

A hallgatók társadalmi rétegződése 1801–1918

Helyezés	Foglalkozás	Szám	Százalék
1.	nemes, birtokos, arisztokrata	329	16,03
2.	hivatalnok	317	15,44
3.	kereskedő	274	13,35
4.	tanár, ügyvéd, humán értelmiségi	209	10,18
5.	egyházi személy	180	8,77
6.	gyáros, polgár, magánzó, bankár	169	8,23
7.	orvos, sebész, gyógyszerész	121	5,89
8.	iparos	108	5,26
9.	katonatiszt	94	4,58
10.	haszonbérlet, gazdálkodó	93	4,53
11.	mérnök, építész, gépész, erdész	42	2,04
12.	paraszt, földműves	42	2,04
13.	uradalmi tisztviselő	27	1,31
14.	főhivatalnok, képviselő	25	1,21
15.	művész, zenész, író	15	0,73

Helyezés	Foglalkozás	Szám	Százalék
16.	nyugdíjas	5	0,24
17.	hivatali szolga	1	0,04
	Összes adattal rendelkező	2052	100
	Nincs adat	662	24,39
	Mindösszesen	2714	100

A többi társadalmi réteget már csak száznál kevesebb beiratkozó képviselte a tiszántúli peregrinusok között. Ezek esetében az országos átlagtól való eltérés már nem haladja meg a fél százalékot.

A külföldön tanult tudományok

A 16–18. századi beiratkozások esetében jóval ritkábban jelölik a tanult tudományszakot, mint a későbbiekben. Általában másodlagos forrásokból tudhatjuk, ha a diák nem csak bölcsészetet és teológiát tanult, de nyilvánvalóan ők adják e korszak peregrinusainak abszolút többségét. Mindössze 43 olyan diákról tudunk, akik orvostudományt és ötről, akik sebészetet tanultak valamelyik külföldi egyetemen. 25 diák esetében van adatunk arra, hogy jogot tanultak főleg német egyetemeken.

Az alábbi táblázatokból látható, hogy a 19. században a hallgatók 22 féle tudományszakot tanultak külföldön, amit 9 nagyobb tudományterületre lehet felosztani.

A hallgatók szakválasztása 1801 és 1918 között

Tanult tudományszakok	Beiratkozók	Százalék
1. Jogtudomány	489	18,01
2. Teológiai tanulmányok	455	16,76
3. Orvostudomány	455	16,76
4. Mérnöki tudományok	328	12,08
5. Bölcsészettudomány	300	11,05
6. Mezőgazdaságtan	109	4,01
7. Képzőművészet	87	3,20
8. Kereskedelmi, közgazdasági ismeretek	87	3,20
9. Katonai ismeretek	83	3,05
10. Hadmérnöki ismeretek	59	2,17
11. Zenei ismeretek	52	1,91
12. Gyógyszerészet	51	1,87
13. Természettudomány	41	1,51

Tanult tudományszakok	Beiratkozók	Százalék
14. Állatorvosi ismeretek	24	0,88
15. Katonaorvosi tanulmányok	14	0,51
16. Erdészet	14	0,51
17. Sebészet	12	0,44
18. Haditengerészeti tanulmányok	8	0,29
19. Kameralisztikai ismeretek	7	0,25
20. Iparművészet	6	0,22
21. Diplomáciai tanulmányok	3	0,11
22. Szülésznői tanulmányok	3	0,11
Nincs adat	27	0,99
Összesen	2714	100

A tudományszakok közül a legtöbben jogi ismereteket tanultak külföldön az észak-tiszántúli régióból, 18%-os képviselettel. Ez kétségtelenül eltér az országos tendenciáktól, mert ott a jogtudomány csak a negyedik helyen áll a külföldön tanult szakok között, majdnem öt százalékkal, kisebb aránnyal. Jogtudományt egyébként csak a század második felében kezdtek a magyar diákok külföldön tanulni, ez így van esetünkben is, de még az országos folyamatoknál is erősebben. A teológiai tanulmányok országosan az első, itt a második helyen állnak, de szinte pontosan azonos képviseleti aránnyal. A harmadik helyen álló orvostudomány képviselete itt magasabb, mint az országos arány, de ott a szak a második helyen található. A mérnöki tudományok országosan a harmadik, régióinkban a negyedik helyen állnak a választott szakok között, képviseletük két százalékkal kevesebb, mint országosan. A régió elsősorban agrárterület, így ez a jelenség nem meglepő. Ötödik helyen mind itt, mind pedig országosan a feljövőben lévő bölcsészeti tudományok állnak, melynek tanulása határozottan növekszik a 19. század második felében. A hatodik helyen a mezőgazdaságtant tanuló diákok vannak a régióban, és ez valóban eltér az országos átlagtól. Az agrárismeretek tanulása országosan csak a 12. helyen áll, alig több mint 2%-os képviselettel. A tiszántúli részeken ez 4%-os aránnyal az országos adat kétszerese, és jól mutatja a térség mezőgazdaság központúságát. Természetesen az okok közé tartozik, hogy 1868-óta mezőgazdasági akadémia működött Debrecenben. E tudományt a térség diákjai Bécsben és német mezőgazdasági főiskolákon tanulták, de ötven már Svájcban is tanultak mezőgazdaságtant. A többi szakterületet már százánál kevesebb diák választotta, így itt már nem lehet az országos értékektől nagyobb eltérést tapasztalni.

Itt érdemes megemlíteni, hogy a térségből 50 női peregrinust ismerünk, közülük csak egy 18. századi. Elsőként Freundin Barbara tanult 1780-ban Bécsben szülésznői ismereteket, ő a Közép-Szolnok megyei Hadadról származott. Utána a 19. század első felében még hárman tanultak szülésznői ismereteket szintén Bécsben. A század második

felében 20 hölgy zenét tanult Bécsben és Weimarban, 12-en bölcsészettudományokat Grazban, Genfben, Londonban, német egyetemeken, egy fő pedig Párizsban. 10 ifjú hölgy már orvostudományt tanult külföldön, közülük hárman Bécsben, ketten a Berni Egyetemen, ketten Montpellierben, egy-egy Párizsban és Berlinben. A peregrinusok között a hölgyek aránya a régióban 1,84%, ez országosan magasabb, eléri a 3,1%-ot, vagyis a nők egyetemi tanulmánya a Tiszántúlon még igencsak kezdeti szakaszát élte az első világháború előtt.

Szakmacsoport	Beiratkozók	Százalék
1. Orvos, sebész, gyógyszerész, hadiorvos, bába	535	19,71
2. Jogászok, kameralisták, diplomaták	499	18,38
3. Teológusok	455	16,76
4. Mérnökök, természettudósok, hadmérnökök	428	15,77
5. Bölcsészek	300	11,05
6. Mezőgazdászok, erdészek, állatorvosok	147	5,41
7. Művészek, zenészek	145	5,34
8. Katonatisztek, haditengerészek	91	3,35
9. Közgazdászok, kereskedők	87	3,20
Nincs adat	27	0,99
Összes adat	2714	100

Szakmacsoportok tekintetében mind a régióban, mind országosan az első helyen állnak az orvosi, gyógyszerési tudományokat tanulók. Képviselőjük mértéke is nagyjából megegyezik. A második helyen álló jogászok, mint korábban már jeleztük, nagyobb képvisellel rendelkeznek, mint országosan, ott ugyanis csak a negyedik helyen állnak. A teológusok képvisellete az országgal itt is teljesen azonos, a mérnökök és természettudományokat tanulók viszont kevesebben vannak két százalékkal, mint országosan. Ott a második helyen vannak, a régióban csak a negyediken. A bölcsészek helye és képvisellete az országgal megegyezik, az agrárszakemberek azonban a régióban egy hellyel jobban állnak, mint országosan, közel egy százalékkal felülmúlva az országos átlagot. A művészek és zenészek képvisellete másfél százalékkal kisebb az országosnál, így ők a hetedik helyen vannak a szakmacsoportok között. A katonai hivatást választók a régióban is és országosan is a nyolcadik helyen állnak, de országosan egy százalékkal magasabb képvisellel. A közgazdasági ismereteket, kereskedelmi tudományokat tanulók helyezése és képvisellete is lényegében megegyezik az országgal.

A térség peregrinációját még sok további szempontból lehetne vizsgálni, amit remélhetőleg a kutatók meg is fognak tenni. Természetesen a peregrinusok között a régió számos kiemelkedő személyisége található, tudósok, politikusok, művészek, kiváló tanáregyéniségek, egyházi vezetők. Ezek életútját részben már feltárták, de bizonyára

sok esetben ezek az adatok is segíteni fognak egy-egy karrierpálya vizsgálatában. A több mint 4000 beiratkozó esetében ilyen vizsgálatokra nem is kívántam vállalkozni. Remélem azonban, hogy ezek az adatok segíteni fogják a térség kutatóinak további munkáját.